

work with certified teachers of three powerful regions of Ukraine was transformed. For a long time, significant structural components of the education system have been essentially destroyed and have not been properly restored to this day. They were relocated to other cities of Ukraine and are, although with state support, in difficult conditions of uncertainty.

The expansion of the chronological boundaries of scientific research now covers the period from 1948 to the present. Therefore, we consider the isolation and justification of the current stage (stages) of periodization of the development of postgraduate education of primary school teachers in Ukraine to be promising.

Key words: postgraduate education, primary school teachers, periodization, stages of development, development trends.

Дата надходження статті: 14.10.2025 р.

Прийнято до публікації: 23.10.2025 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Семеновська Л. А.

УДК 373/374.015.3:796.011.3]-053.6(477):930

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi60.689>

Болотникова Т. Г.*,
orcid.org/0009-0003-2826-2491

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ФІЗКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ ПІДЛІТКІВ У ШКІЛЬНИХ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У статті здійснено історіографічний аналіз проблеми фізкультурної освіти підлітків у шкільних та позашкільних закладах України упродовж першої половини ХХ – першої половини ХХІ ст.

На основі проаналізованого тлумачення «історіографія» здійснено узагальнення історіографічних здобутків щодо окресленої проблеми розвитку фізкультурної освіти підлітків у закладах шкільної та позашкільної освіти (перша половина ХХ – перша половина ХХІ століття). Обґрунтовано актуальність дослідження в умовах зниження рівня рухової активності молоді та зростання показників захворюваності, що зумовлює потребу переосмислення теоретичних і методичних засад організації фізичного виховання підлітків. Визначено мету статті – систематизувати та критично осмислити наукові джерела з проблеми розвитку фізкультурної освіти підлітків у шкільному та позашкільному середовищі.

Розкрито методологічні засади історіографічного підходу та проаналізовано праці вітчизняних і зарубіжних дослідників. Узагальнено наукові доробки О. Бутовського, І. Боберського, С. Гайдучка, П. Франка, С. Русової, Я. Чепіги, Г. Ващенко, С. Сірополка, В. Сухомлинського, а також сучасних учених Т. Круцевич, Б. Шияна, О. Дубогай, М. Зубалія, А. Цьося, О. Худолія та інших. Установлено, що в різні історичні періоди модель фізкультурної освіти трансформувалася від національноорієнтованої та патріотичної концепції початку ХХ ст. до мілітаризованої й нормативно-спортивної системи радянського періоду, а наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття відбувся перехід до особистісноорієнтованої та здоров'язбережувальної парадигми. Схарактеризовано сучасний етап розвитку фізкультурної освіти підлітків, що визначається диференціацією підходів, варіативністю змісту програм, посиленням ролі мотивації та самоконтролю, інтеграцією шкільної й позашкільної діяльності. Зроблено висновок про потребу подальшого міждисциплінарного дослідження проблеми з урахуванням сучасних випробувань, зокрема інклюзії, цифровізації та зниження рухової активності підлітків.

Ключові слова: освіта, фізкультурна освіта, підлітки, шкільна освіта, позашкільна освіта.

*© Болотникова Т. Г.

Постановлення проблеми. Фізкультурна освіта підлітків у шкільних та позашкільних закладах України є важливою складовою системи формування здорової, соціально активної та фізично розвиненої особистості. В умовах сучасних соціально-економічних трансформацій, зниження рівня рухової активності молоді та зростання показників захворюваності особливої актуальності набуває переосмислення теоретичних і методичних засад організації фізичного виховання підлітків.

Історія розвитку фізкультурної освіти в Україні засвідчує наявність багатого наукового доробку, що охоплює різні етапи становлення системи фізичного виховання – від дореволюційного періоду до сучасних реформ освітньої галузі. Разом із тим аналіз наукових праць свідчить про фрагментарність досліджень, різноманітність методологічних підходів і недостатню узагальненість історіографічних напрацювань щодо саме підліткового віку як специфічного періоду онтогенезу.

Особливої уваги потребує комплексний аналіз еволюції поглядів на зміст, форми й методи фізкультурної освіти підлітків у шкільному та позашкільному середовищі, а також визначення впливу суспільно-історичних умов на трансформацію освітніх моделей. Наявні дослідження здебільшого зосереджені або на загальних питаннях теорії і методики фізичного виховання, або на окремих аспектах організації занять, що ускладнює формування цілісного уявлення про стан наукового розроблення проблеми.

Отже, виникає потреба систематизації та критичного осмислення історіографії проблеми фізкультурної освіти підлітків, визначення основних етапів її наукового дослідження, провідних концепцій, здобутків і прогалин. Такий аналіз дозволить окреслити перспективні напрямки подальших досліджень і сприятиме вдосконаленню сучасної моделі фізкультурної освіти в Україні.

Аналіз досліджень. Історіографічні методи як основу загальнотеоретичного підходу до здійснення історико-педагогічних пошуків обґрунтували Й. Дройзен, Л. Ранке, Б. Кроче, Р. Коллінгвуд, Е. Карр, Л. Февр, М. Грушевський, І. Крип'якевич, О. Толочко, а також українські науковці в галузі історико-педагогічної історіографії О. Сухомлинська, Н. Гупан, Л. Березівська, І. Бех та ін. Їхні роботи охоплюють різні аспекти історіографії (методологічний, проблемно-тематичний, критико-аналітичний, персоналістичний, джерельний, географічний, хронологічний, сучасний стан дослідження), включаючи аналіз еволюції наукових концепцій, основні напрямки наукових пошуків, теоретичні концепції, сильні сторони наукових праць, прогалини та суперечності, а також недостатньо досліджені питання, серед яких і питання розвитку фізкультурної освіти дітей підліткового віку в закладах шкільної та позашкільної освіти України у першій половині ХХ – першій половині ХХІ ст.

Метою статті є аналіз наукових джерел із проблеми фізкультурної освіти підлітків у шкільних та позашкільних закладах України.

Викладення основного матеріалу. Базовим підґрунтям історико-педагогічних наукових досліджень є історіографія окресленої проблематики, яка забезпечує можливість окреслення мети, завдань і визначення наукової новизни дослідження.

В Енциклопедії історії України [12] історіографія позначена напрямком, який «...вивчає історію історичної науки; темпи, інтенсивність та етапи розвитку історичної думки, зокрема формування та нагромадження знань про минуле; формальну дисциплінарну (галузі, дисципліни, міждисциплінарні стики) та неформальну (напрямки, школи, течії, групи, гуртки) інституціональну структуру науки; соціокультурні та інтелектуальні передумови, чинники та середовища функціонування історичної науки; історію теорії, методології та методики історичних досліджень; стан і перспективи розроблення дослідницької проблематики з обсягу різних галузей, дисциплін та окремих проблем; творчий доробок і спадок окремих науковців...» [12].

На основі поданого тлумачення здійсимо узагальнення історіографічних здобутків щодо окресленої проблеми – розвитку фізкультурної освіти підлітків в закладах шкільної та позашкільної освіти (перша половина ХХ – перша половина ХХІ ст.).

Значний внесок у розроблення теоретичних засад фізкультурної освіти – фізичного виховання, фізичної підготовки та фізичної культури – зробили С. Гайдучок, О. Бутовський, І. Боберський, П. Франко, В. Сухомлинський, М. Амосов та ін., які обґрунтували значення рухової активності для гармонійного розвитку особистості. Аналіз історико-педагогічних доробків показав, що в період 1920-1930-х років розпочалося формування перших науково-методичних підходів до фізкультурної освіти дітей та підлітків.

На початку ХХ ст. історія формування найефективніших систем фізичного виховання (англійської, шведської, французької, німецької) ще не була глибоко й усебічно проаналізована та узагальнена – як-от у книзі О. Бутовського про систему шведської педагогічної та військової гімнастики [2], у якій схарактеризовано зарубіжні системи фізичного виховання, що відзначалися невимушеністю та автономністю організації й функціонування, насамперед англійська система, яка суттєво відрізнялася в цьому аспекті від більш регламентованої та виразно мілітаризованої німецької системи фізичного виховання. Також нашу увагу було зосереджено на працях О. Бутовського, які «...присвячені історії зародження та розвитку фізичної освіти від давніх та середніх віків до нового часу» [2]. Наукова спадщина цього дослідника дала змогу узагальнити та порівняти зарубіжний досвід й вітчизняну підготовку, визначити погляди автора щодо мети і засобів фізичної освіти, проаналізувати методику тілесних вправ, гімнастики, вправ зі снарядами, а також загальні правила їх викладання.

Вагомий внесок у розвиток фізкультурної освіти зробив І. Боберський, який є ключовою постаттю в історії української педагогіки та фізичної культури. Основні праці ученого – «Рухові забави і гри», «Систематика тіловиховання» – є першими систематизованими науковими доробками, які демонструють важливість рухів на організм дитини: «... Рухові гри дають нам воздух, сонце, рух, сьміх, злуку і завзяте» [1] (збережено орфографію документа – Т.Б.) та обґрунтовують концепцію національного тіловиховання, поєднуючи гімнастику, спорт і рухливі ігри, наголошуючи на виховному потенціалі фізичних вправ, їх ролі у формуванні патріотизму, дисципліни та громадянської свідомості.

Український педагог, організатор спортивного руху, дослідник історії фізичної культури С. Гайдучок у працях з історії фізичної культури та сокільського руху здійснив систематизацію розвитку українського тіловиховання, проаналізував діяльність фізкультурних товариств, роль спорту в освітньо-виховному процесі. Його дослідження, представлені в рукописах «Вільні вправи» (1913), «Вправи вільноруч» (1923), «103 вежі» (1925), «Вправи вільноруч ч. 1–4» (1927), «Відбиванка» (1930), «Вправи вільноруч ч. 5» (1932), «Свобідний дручок» (1935), «Долівкові вправи» (1936), «Вплив фізичного виховання на вдачу нашої молоді» (1938), «Пів століття сокільських видань» (1937), «Путівник туриста по західних областях України» (1947, рукопис), «Погляди Івана Франка на туризм» (1949, рукопис) мають історико-педагогічне значення як джерело реконструкції національної системи фізичного виховання.

Значуща роль у розбудові фізкультурної освіти належить сину габілітованого доктора, видатного українського поета, прозаїка, науковця та політичного діяча І. Франка – Петру Франкові – українському педагогу, співзасновнику національної скаутської організації України «Пласт». У своїх науково-педагогічних, методичних і публіцистичних працях П. Франко розглядав фізичне виховання як компонент фізкультурної освіти, процес, який спрямовано на військово-патріотичну підготовку молодого покоління, а також обґрунтовував потребу фізичного гарту, туризму,

спортивних ігор і стройової підготовки як чинників формування активної громадянської позиції молоді.

«Пластові ігри та забави», видані 1913 року у Львові, є одним із перших підручників українського скаутингу. У своїй праці П. Франко висвітлює активні ігри на свіжому повітрі (ігри на швидкість, спритність і витривалість, потрібні для таборування та мандрів), розроблені для фізичного, розумового та патріотичного виховання молоді й базовані на принципах козацького розвідництва (пластування).

Як бачимо, ключовими аспектами фізкультурної освіти молодшого покоління П. Франко вбачав фізичний розвиток, військово-спортивну підготовку, формування характеру, дисципліни та любові до природи.

Серед педагогів Наддніпрянської України та загальноукраїнського педагогічного руху, які зробили фундаментальний внесок у фізкультурну освіту дітей, підліткового віку зокрема, доцільно згадати С. Русову та Я. Чепігу-Зеленкевича.

Докторка педагогічних наук, членкиня Української Центральної Ради С. Русова у своїх працях «Єдина діяльна (трудова) школа» (1924), «Нова школа соціального виховання» (1924), «Дидактика» (1925) та інших розглядала фізичний розвиток як потрібний компонент усебічного формування дитини. Вона наголошувала на природовідповідності, гігієнічних засадах виховання, значенні рухової активності в дошкільному та шкільному віці [6].

Видатний теоретик і практик української педагогіки, педагог-реформатор, науковий співробітник відділу «Фізична праця й трудові процеси» Київського педологічного інституту Я. Чепіга розробляв ідеї цілісного виховання, включно з фізичним розвитком дітей. У проєкті української школи (1913) учений наголошував на тому, що «... школу слід будувати на підвалинах, які не порушують прав дитини, вільного і нормального розвитку її індивідуальних фізичних і духовних сил» [8]. У збірці психолого-педагогічних творів (1913), до якої ввійшли статті різних напрямків, зокрема «Фізичне виховання», автор демонстрував потребу впровадження активних методів навчання, рухливих ігор і праці як засобів розвитку дітей. На думку Я. Чепіги, «...нова школа повинна сприяти фізичному, розумовому і моральному розвитку, не порушуючи гармонії природи дитини» [3].

Аналіз праць українських педагогів 1890–1930 рр. свідчить про формування національної концепції фізичного виховання, яка ґрунтувалася на принципах природовідповідності, національної спрямованості, гармонійного розвитку особистості та інтеграції фізичної культури в освітній процес. Ідеї цього періоду стали основою сучасної теорії та методики фізичного виховання в Україні, вплинули на розвиток шкільної фізкультурної освіти, позашкільного спорту та системи фізичного виховання молоді.

У 30–40-х роках ХХ ст. проблеми фізкультурної освіти підлітків у шкільних і позашкільних закладах розглядалися переважно в руслі педагогіки, шкільної гігієни та теорії фізичного виховання. Дослідження мали як теоретичний, так і прикладний характер і були пов'язані з питаннями здоров'я учнів, організації уроків фізкультури, гурткової роботи та підготовки молоді до праці й оборони. Серед учених і педагогів, чії праці мають значення для висвітлення проблематики нашого дослідження, можна виокремити Г. Ващенко та С. Сірополка,

Автор концепції української національної педагогіки, український педагог, науковець, громадський діяч та кандидат богослов'я Г. Ващенко в монографіях «Виховний ідеал» (1946), «Виховання волі і характеру» (1952–1957), «Основи естетичного виховання» (1956) та інших аналізував фізичне виховання як елемент виховної системи. У концепції національної педагогіки він визначав фізичне виховання як важливий чинник духовного й морального становлення особистості. Педагог підкреслював взаємозв'язок фізичного, морального й інтелектуального виховання, що відповідало ідеям гармонійного розвитку людини.

У контексті наукового дослідження теоретико-методичних засад розвитку фізкультурної освіти підлітків змістовною працею є книга українського громадського діяча, дорадника у справах освіти при Генеральному Секретаріаті педагога С. Сірополка «Історія освіти в Україні» (1937 рік). Незважаючи на те, що фізкультурну освіту дітей автор не розглядає окремим самостійним розділом педагогіки, однак системно інтегрує фізичне виховання та фізичну культуру в загальний огляд розвитку шкільництва та виховних ідей. Так, фізична культура подається переважно в широкому культурно-освітньому значенні та розглядається як елемент загальної культури суспільства й особистості. Автор підкреслює зв'язок тілесного розвитку з моральним та інтелектуальним вихованням; роль традицій тіловиховання у формуванні національної свідомості; значення позашкільних молодіжних організацій, товариств і гуртків у підтримці рухової активності молоді. Фізична культура постає як частина освітньої традиції, а не лише сукупність вправ. У цьому контексті вона розглядається через історію освітніх інституцій, громадських ініціатив і педагогічних концепцій.

Фізичне виховання у праці С. Сірополка трактується більш конкретно – як компонент навчально-виховної системи школи. Автор наголошує на потребі гармонійного розвитку учнів, поєднанні розумового, морального і тілесного виховання, впливі шкільного режиму, дисципліни та гігієнічних умов на здоров'я дітей.

На початку другої половини ХХ ст. неоціненний внесок у розвиток фізкультурної освіти підлітків зробив український педагог-гуманіст, директор Павлівської середньої школи В. Сухомлинський.

У працях «Серце віддаю дітям» (1969), «Павлівська середня школа» (1969), «Народження громадянина» (1970) В. Сухомлинський розглядав фізичне виховання як невід'ємну складову всебічного розвитку особистості підлітка, наголошуючи на ролі рухливих ігор, прогулянок, праці на свіжому повітрі, туристичних походів і позакласної діяльності у зміцненні здоров'я школярів. Так, у праці «Павлівська середня школа» автор формулював: «З кожним роком нам стає дедалі зрозумілішою і зрозумілішою залежність духовного життя дитини – ... – від «гри» її фізичних сил. Режим фізичної і розумової праці та відпочинку – дуже важлива умова міцного здоров'я і бадьорого духу. ... додержання санітарно-гігієнічних вимог і норм режиму праці та відпочинку сприяє єдності фізичного і духовного розвитку школяра. Заняття фізкультурою і спортом відіграють певну роль у всебічному розвитку учнів лише тоді, коли вся навчально-виховна робота пройнята турботою про здоров'я». Важливим компонентом фізкультурної освіти підлітків, на думку науковця, є естетичне виконання фізичних вправ (біг, ходьба на лижах, плавання тощо) та самовиховання.

Історіографічний аналіз розвитку фізкультурної освіти підлітків наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. дає змогу констатувати таке: фізкультурна освіта дітей підліткового віку в закладах шкільної та позашкільної освіти України характеризується переходом від суто нормативно-спортивної моделі до особистісноорієнтованого підходу. До зазначеного періоду акцент робився переважно на виконанні стандартів і розвитку фізичних якостей, натомість наприкінці ХХ посилилася увага до збереження здоров'я, формування здорового способу життя та індивідуальних можливостей учнів.

У період кінця ХХ – початку ХХІ ст. важливим стає поєднання фізичного розвитку з вихованням мотивації до рухової активності, самоконтролю та відповідального ставлення до власного здоров'я. Оновлюється зміст навчальних програм, упроваджуються варіативні модулі (фітнес, аеробіка, спортивні ігри, єдиноборства), розширюється позакласна спортивно-оздоровча діяльність, що відображено у працях фундаторів фізкультурної освіти, фізичної культури, виховання і спорту, як-от Т. Круцевич, Б. Шиян, М. Зубалій, О. Дубогай, А. Цьось, Г. Шамардіна та ін.

Т. Круцевич – фахівчиня в галузі фізичного виховання та спорту, докторка наук з фізичного виховання і спорту, професорка, увійшла в історію як провідна дослідниця фізкультурної освіти дітей та підлітків у шкільному середовищі. У своїх працях «Фізичне

виховання школярів» (1985), «Методика фізичного виховання учнів середнього шкільного віку» (1988); «Рекреація у фізичній культурі різних груп населення (співавт.) (2010), «Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді (співавт.) (2011) професорка досліджувала зміст фізкультурної освіти школярів, вікові особливості рухового розвитку дітей та педагогічні умови підвищення ефективності фізичного виховання учнів.

Значущим для нашого дослідження стали наукові доробки доктора педагогічних наук, професора фізичного виховання, заслуженого працівника фізичної культури і спорту України, завідувача кафедри теоретичних основ і методики фізичного виховання Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, академіка Української академії наук Б. Шияна, який досліджував педагогічні основи фізкультурної освіти школярів; розглядав структуру фізкультурної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах та формування фізичної культури особистості підлітків у процесі навчальної і позакласної діяльності.

Методичні рекомендації 1984 року, які визначали методи контролю й оцінювання фізичного розвитку та фізичної підготовленості школярів [10], спрямовані на допомогу вчителям фізкультури в контролі та оцінюванні рівня фізичного розвитку й підготовленості школярів, що включає антропометричні виміри та тестування фізичних якостей. Окреслення практичних інструментів (тестів, нормативів, методів вимірювання) для комплексного оцінювання фізичного стану учнів з описом методики їх проведення надало можливість сформулювати методичну основу диференційованого підходу до організації фізкультурної освіти підлітків з урахуванням їхніх індивідуальних морфофункційних особливостей, рівня фізичної підготовленості та адаптаційних можливостей організму.

У практикумі 1993 року «Методика фізичного виховання школярів» професор розкриває питання формування вмінь планування уроків фізичного виховання відповідно до мети, завдань і вікових можливостей учнів; реалізації методичних прийомів організації навчальної діяльності; проведення аналізу ефективності застосованих засобів і методів; формування вмінь самостійно будувати та модифікувати заняття відповідно до різних навчальних ситуацій [11].

За роки професійної активності Б. Шиян зробив вагомий внесок у розвиток фізкультурної освіти дітей, підліткового віку зокрема, а наукова спадщина академіка дозволяє провести ретроспективний аналіз теоретико-методологічних засад фізкультурної освіти підлітків та сформулювати перспективи подальшого розвитку.

Докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка кафедри фізичного виховання і здоров'я Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, майстриня спорту О. Дубогай вивчала питання фізичного виховання дітей шкільного віку в системі освіти. Наукові дослідження були присвячені проблемам організації фізичного виховання підлітків у позашкільній діяльності, обґрунтування ролі фізкультури у формуванні здоров'я дитини зі спрямованістю на роль сім'ї та школи. У своїх працях авторка окреслювала методичні підходи до організації фізкультурних занять для школярів (включно з іграми, зарядками, елементами лікувальної фізичної культури), а також практичні вправи та сценарії занять. [4].

Суттєві надбання у сфері розвитку фізкультурної освіти школярів належать старшому науковому співробітнику лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України М. Зубалію, який розглядав фізкультурну освіту дітей середнього шкільного віку через призму військово-патріотичного виховання, а також займався проблемами фізкультурно-оздоровчої роботи з учнівською молоддю.

На особливу увагу в контексті теоретико-методичних засад розвитку фізкультурної освіти підлітків у шкільних та позашкільних навчальних закладах України (1925-2020 рр.) заслуговують наукові здобутки керівника наукової школи «Історико-педагогічні

та медико-біологічні основи фізичного виховання і здоров'я різних груп населення», доктора з фізичного виховання та спорту, професора, заслуженого діяча науки і техніки А. Цюся.

А. Цюсь є автором понад 180 наукових праць, із яких вагомими для нас стали навчальні посібники «Козацькі забави» (1994) [5] та «Планування навчальної роботи з фізичної культури в школах I-III ступенів» (1998) [7].

Навчальний посібник «Козацькі забави» висвітлює традиції фізичної культури запорозьких козаків, що спонукає до впровадження козацьких ігор в систему фізкультурної освіти та сучасну виховну практику підлітків. У посібнику автор (із колективом співавторів) фізкультурну освіту підлітків убачає через такі компоненти:

- історико-патріотичний: зв'язок фізичного виховання з військовою підготовкою молоді; значення моральних якостей (честь, мужність, братерство); поєднання фізичного й духовного розвитку; формування національної ідентичності; виховання патріотизму через рухову діяльність; розвиток соціальної відповідальності;

- рухова складова та розвиток фізичних якостей: рухливі народні ігри (весняні, літні, зимові); змагальні вправи (перегони, стрибки, боротьба); вправи на силу, спритність, витривалість; сезонні форми рухової активності (ковзання, плавання, скачки);

- психофізична підготовка, що спрямована на розвиток витривалості до навантажень; формування сміливості і самоконтролю; виховання дисципліни; стимулювання здатності діяти в колективі;

- соціалізаційна функція, що демонструє роль фізичної культури у входженні підлітка в соціум; формування авторитету через фізичні досягнення; розвиток командної взаємодії тощо.

Концептуальними науковими доробками стали наукові праці головного редактора журналу «Теорія та методика фізичного виховання», доктора наук з фізичного виховання і спорту, професора, академіка Академії наук вищої школи України О. Худолія. Так, системний навчально-методичний посібник «Загальні основи теорії і методики фізичного виховання» дав змогу визначити загальні теоретичні засади фізкультурної освіти дітей шкільного віку (поняття, цілі, принципи); теорію розвитку рухових здібностей (силові, швидко-силові, витривалісні, координаційні компоненти) і методику їх формування; методику навчання фізичних вправ (прогресія, методи, організація занять, контролю-оцінювання); особливості плануванням навчально-тренувального процесу за нормативними підходами (календарне/поурочне планування, методики дозування навантаження) [9].

Висновки. Історіографічний аналіз засвідчив, що фізкультурна освіта підлітків в Україні формувалася під впливом соціально-політичних трансформацій та змін педагогічних парадигм. У першій половині ХХ ст. закладено національні засади фізичного виховання, що ґрунтувалися на принципах гармонійного розвитку, природовідповідності та патріотичного спрямування. У радянський період домінувала нормативно-спортивна та мілітаризована модель фізичного виховання, орієнтована на стандартизацію і підготовку до праці й оборони. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. відбувся перехід до особистісноорієнтованої та здоров'язбережувальної парадигми фізкультурної освіти підлітків.

Характеристика сучасного етапу розвитку фізкультурної освіти дітей підліткового віку визначається диференціацією підходів, варіативністю змісту програм, посиленням ролі мотивації та самоконтролю, інтеграцією позашкільної діяльності.

Попри значний науковий доробок питання розвитку фізкультурної освіти саме підлітків потребує подальшого системного узагальнення, особливо з урахуванням сучасних проблем (інклюзія, цифровізація, зниження рухової активності).

Серед перспективних напрямків дослідження вбачаємо аналіз міждисциплінарного підходу (педагогічного, медичного та психологічного) до фізкультурної освіти підлітків у ХХ та ХХІ ст.

Список використаних джерел:

1. Боберський І. Рухові забави і гри. Третє справлене виданє. Нью-Йорк, 1917. 72 с. (збережено орфографію документа – Т.Б.)
2. Бубка С., Булатова М. Творча спадщина Олексія Дмитровича Бутовського. № 3. 2016. С. 41-48. URL: https://sportnauka.org.ua/wp-content/uploads/nvos/articles/2016.3_3.pdf
3. Чепіга Я. Ф. Вільна школа, її ідеї й здійснення їх в практиці. Київ: Укр. школа, 1918. С. 69.
4. Дубогай Олександра Дмитрівна / С. І. Болтівець. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. URL: <https://esu.com.ua/article-22593>
5. Козацькі забави / В. І. Завацький, А. В. Цьось, О. І. Бичук, Л. І. Пономаренко. Луцьк: Надстир'я, 1994. 112 с.
6. Нова школа, друге видання під орудою С. Русової, Ю. Сірого, Я. Чепіги, С. Черкасенка. Київ: Укр. школа, 1917. 25 с.
7. А. В. Цьось, В. М. Довганюк, Н. М. Ковальчук. Планування навчальної роботи з фізичної культури в школах I–III ступенів: навч. посіб / Луцьк: Надстир'я, 1998. 364 с.
8. Світло. 1913. Кн. 1. С. 36–37.
9. Худолій О. М. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання : навч. посібник. 2-е вид., випр. Харків : «ОВС», 2008. 406 с. : іл.
10. Шиян Б. М., Шпитальний В. Б., Предун М. П. Методи контролю і оцінки фізичного розвитку та фізичної підготовленості школярів: метод. рек. на допомогу вчителям фіз. культури. Тернопіль: ДПІ, 1984. 26 с.
11. Шиян Б. М. Методика фізичного виховання школярів: практикум. Л.: Світ, 1993. 184 с.
12. Ясь О. В. ІСТОРИОГРАФІЯ, як термін. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Istoriigrafija_termin

References:

1. Boberskyi, I. (1917). *Rukhovi zabavy i hry* [Active Play and Games]. New York [in Ukrainian].
2. Bubka, S., & Bulatova, M. (2016). *Tvorcha spadshchyna Oleksiia Dmytrovycha Butovskoho* [The Creative Legacy of Oleksii Dmytrovych Butovskiy]. *Nauka v olimpiiskomu sporti*, 3, 41-48. Retrieved from https://sportnauka.org.ua/wp-content/uploads/nvos/articles/2016.3_3.pdf [in Ukrainian].
3. Chepiha, Ya. F. (1918). *Vilna shkola, yii idei y zdisnennia yikh v praktytsi* [Free School, Its Ideas and Implementation in Practice]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Boltivets, S. I. (2008). *Dubohai Oleksandra Dmytrivna. Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-22593> [in Ukrainian].
5. Zavatskyi, V. I., Tsos, A. V., Bychuk, O. I., & Ponomarenko, L. I. (1994). *Kozatski zabavy* [Cossack fun]. Lutsk: Nadstyria [in Ukrainian].
6. Rusovoi, S., Siroho, Yu., Chepihy, Ya., & Cherkasenska, S. (1917). *Nova shkola* [New School]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Tsos, A. V., Dovhaniuk, V. M., & Kovalchuk, N. M. (1998). *Planuvannia navchalnoi roboty z fizychnoi kultury v shkolakh I–III stupeniv* [Planning Physical Education Instruction in General Secondary Schools (Grades 1–11)]. Lutsk [in Ukrainian].
8. Svitlo [Light]. (1913) [in Ukrainian].
9. Khudolii, O. M. (2008). *Zahalni osnovy teorii i metodyky fizychnoho vykhovannia* [General principles of the theory and methods of physical education]. Kharkiv [in Ukrainian].
10. Shyian, B. M., Shpytalnyi, V. B., & Predun, M. P. (1984). *Metody kontroliu i otsinky fizychnoho rozvytku ta fizychnoi pidhotovlenosti shkoliariv* [Methods of Monitoring and Assessing the Physical Development and Physical Fitness of Schoolchildren]. Ternopil [in Ukrainian].
11. Shyian, B. M. (1993). *Metodyka fizychnoho vykhovannia shkoliariv* [Methods of physical education of schoolchildren]. Lviv [in Ukrainian].
12. Yas, O. V. (2005). *Istoriografii, yak termin* [Historiography as a term]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Istoriigrafija_termin [in Ukrainian].

Bolotnykova T. H.,
orcid.org/0009-0003-2826-2491

HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM OF ADOLESCENTS' PHYSICAL EDUCATION IN SCHOOL AND OUT-OF-SCHOOL INSTITUTIONS OF UKRAINE

The article presents a historiographical analysis of the problem of physical education of adolescents in school and out-of-school institutions of Ukraine during the first half of the 20th century to the first half of the 21st century.

Based on the analyzed interpretation of the concept of "historiography," a generalization of historiographical achievements concerning the outlined problem of the development of adolescents' physical education in school and out-of-school institutions (the first half of the 20th century – the first half of the 21st century) has been carried out. The relevance of the study is substantiated in the context of declining levels of youth physical activity and increasing morbidity rates, which necessitate a reconsideration of the theoretical and methodological foundations of organizing physical education for adolescents. The purpose of the article is defined as the systematization and critical comprehension of scientific sources on the development of adolescents' physical education in school and extracurricular environments.

The methodological foundations of the historiographical approach are revealed, and the works of domestic and foreign researchers are analyzed. The scientific contributions of O. Butovskiy, I. Boberskiy, S. Haiduchok, P. Franko, S. Rusova, Ya. Chepiha, H. Vashchenko, S. Siropolko, V. Sukhomlynskiy, as well as contemporary scholars such as T. Krutsevych, B. Shyian, O. Dubohai, M. Zubalii, A. Tsios, O. Khudolii and others are summarized. It has been established that in different historical periods the model of physical education evolved from a nationally oriented and patriotic concept of the early 20th century to a militarized and norm-based sports system of the Soviet period, and at the end of the 20th – beginning of the 21st century a transition to a personality-oriented and health-preserving paradigm took place.

The current stage of development of adolescents' physical education is characterized by differentiated approaches, variability of program content, increased emphasis on motivation and self-control, and integration of school and out-of-school activities. It is concluded that further interdisciplinary research of the problem is necessary, taking into account contemporary challenges, including inclusion, digitalization, and the decline in adolescents' physical activity.

Key words: education, physical education, adolescents, school education, out-of-school education.

Дата надходження статті: 02.10.2025 р.

Прийнято до публікації: 21.10.2025 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Лелека В. М.

УДК 342.95:378(477):615.15“190/200”

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi60.690>

Досин В. І.,
orcid.org/0009-0006-8738-1687

Яцишин З. М.,
orcid.org/0000-0001-8672-1797

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА РОЗВИТКУ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991–ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

У статті здійснено ґрунтовний аналіз формування та розвитку нормативно-правової бази фармацевтичної освіти в Україні в контексті суспільно-політичних трансформацій, реформування вищої освіти та інтеграційних процесів у галузі охорони здоров'я у період 1990-х рр. ХХ – початку ХХІ ст.

*© Досин В. І.

*© Яцишин З. М.